

kladni in premalo je občutiti vpliv socialne na sistemsko integracijo. Sistemsko integracija je v krizi, kar je vidno v ekonomiji in politiki. Ni slučajno, da zaradi preforsianih kolektivnih interesov in zapostavljenih posebnih in posamičnih interesov nastaja neindividualizem.

8. Emancipatorske sile – nova alternativna gibanja stojijo pred dilemo, kako pridobiti neindividualizem in hkrati temeljito spremeniti družbeni sistem, s tem pa zagotoviti večjo skladnost med socialno in sistemsko integracijo. Odpirajo se dileme strukturalnega pluralizma, še posebej političnega pluralizma, uveljavljanja posredne demokracije za izbor globalne oblasti in njenega nadzora ter zagotavljanja možnosti neposredne demokracije v procesih lokalnega in parcialnega odločanja. V centrih politične moči se pojavljajo frakcijski spopadi, do točke obrata v krizi pa pride, ko alternativna gibanja dobijo množično podporo, ki preraste v spopad s centri dominantne moči in sistem se začne rušiti v svojih temeljih. Politokracija zgublja oblast in politično moč. Z vrhuncem krize je zgubila minimalno zaupanje, ki mu sledita množični upor in razpletanje dolgotrajne krize.

9. Pestra struktura konfliktov v vzhodnih družbah govori za prenovo akcijske teorije o klasičnem frontalnem razrednem boju, spopadu med birokracijo in delavci ter o revoluciji. Za prenovo akcijske teorije govori tudi pestra socialna stratifikacijska struktura in diferencirana struktura alternativnih gibanj. Proletariat ni edina emancipacijska sila in praksa socialističnih držav je demantirala idejo o prevzemu oblasti po proletariatu kot edinem načinu celovite emancipacijskih procesov. Očitno je, da je treba različnim emancipacijskim silam trajno zagotavljati njihovo avtonomijo, da je nenehno treba reformirati institucije in graditi nove. Enega samega monopolnega nosilca emancipacije ni, ta se dosega s tekmovanji in spopadi med heterogenimi, pluralnimi emancipacijskimi silami. Mehanično poenotenje političnih subjektov ni dosegljivo, ker jih takšni procesi potiskajo v politične objekte, značilne za preživeli politični elitizem. Poti do funkcij oblasti v smislu formulacije alternativnih ciljev, usklajevanja, načrtovanja, prilagajanja, povezovanja ipd. so dolgotrajne in zapletene, posebej še v tistih vzhodnih družbah, ki niso doživele predhodnih razvojnih faz demokracije, značilnih za industrijske družbe.<sup>10</sup>

Ljubljana, 3. 1. 1990

DARIJAN KOŠIR

## Temeljne značilnosti sprememb v vzhodni Evropi

Nenadne in skorajda revolucionarne spremembe, ki smo jim bili priče v 1989 letu v Vzhodni Evropi, imajo mnoge skupne značilnosti – od geneze problema, poteka dogajanj do razpeta – tako na gospodarskem kot na političnem področju. Namen pričujočega sestavka je strniti bistvo političnih in gospodarskih sprememb

<sup>10</sup> D. Košir, D. Slabe: Leto spodbudnih socialističnih katastrof in vseevropske streznitve, Novoletna priloga Dela, 30. XII. 1989, str. 22, 23.

v Vzhodni Evropi, s čimer pridemo tudi do odgovora na vprašanje, ki si ga mnogi že zastavljajo: kaj pa zdaj?

1. Socializem v komunistični verziji se tokrat prvič zares odpravlja in ne več popravlja; gre torej za spremembo sistema in ne več le za spremembe v sistemu oziroma za lepotne popravke sistema. Komunizem (če se zadržimo raje pri tem izrazu, ki označuje socializem Vzhodne Evrope, s tem pa v problematiko ne vpletamo socializma nasploh, ki ima na Zahodu precejšnje perspektive) je namreč prišel do točke, ko ni imel nikakršne rešitve več: politični, gospodarski in moralni krediti tega sistema so bili povsem izčrpani. Seveda lahko ob tem rečemo, da bi imel komunizem vendarle še priložnost za preživetje; na točki, ko »poti navzdol ni več«, bi lahko vladajoča garnitura z minimalnimi žrtvami (politične koncesije v obliki delne legalizacije opozicij in gospodarske v obliki višjega življenjskega standarda) dosegla vnovičen družbeni konsenz. Toda priložnosti niso več dobili; povozil jih je čas.

Ob tem je za dokončno odpravo komunizma dozorel tudi »mednarodni dejavnik«, s čimer smo ponavadi označevali vlogo Sovjetske zveze v Vzhodni Evropi. V času, ko sovjetski imperij poka po prav vseh šivih, pri čemer najbolj občutljivih vprašanj (Ukrajina) sploh še niso odprli, bi bili posegi, s katerimi bi SZ skušala braniti komunizem na oblasti, čisti avanturizem in negacija zunanje politike, s katero ta država v zadnjih letih nenehno preseneča nekdanje »nasprotnike«. Verjetno ni treba dodajati, da še pred letom dni ti »mednarodni« pogoji za padec vzhodnoevropskega komunizma niso bili dani; SZ je namreč šele v 1989. letu z odpiranjem številnih »front« doma postala povsem impotentna za reševanje »svetovnonazorskih« vprašanj.

2. Socializem komunističnega tipa izginja s političnega prizorišča, ker se je pokazal kot gospodarsko in politično nerazvojni model. Komunizem se je spočel leta 1917 v nerazvitih pogojih nekapitalističnega razvojnega modela. Predvsem v SZ je, glede na nizko začetno osnovo, dosegel statistično izredno dobre rezultate, ki pa so bili z vidika ekonomske učinkovitosti doseženi na izjemno drag način. Enako ceno je morala plačati Vzhodna Evropa, kjer so socializem vsilili že dokaj visoki doseženi stopnji gospodarskega in političnega razvoja; tam se socializem torej ni razvil iz nerazvitih historičnih razmer, ampak je nerazvitost produciral! S tega vidika se je pokazal kot razvoj nerazvitosti. Ekonomska neučinkovitost tega sistema je primerjalno gledano torej izjemno velika in skorajda ni mogoče dokazati teze, da se je kot razvojni model izkazal za učinkovitega. Danes imamo namreč vrsto drugih modelov, ki so se pokazali kot očitno manjši porabniki tako materialnih kot človeških virov pri doseganju istega cilja. Socializem se je dejansko pokazal kot antiekonomski sistem – tako se je na določen način tudi ideološko-politično konstituiral – in ekonomske posledice so danes več kot očitne. Teh posledic pa dandanes ni več mogoče skrivati in jih prikazovati kot »prednost«.

Politični sistem komunizma je v bistvu še bolj nerazvojni model kot gospodarski sistem. Enopartijski sistem brez vgrajenih mehanizmov demokratične kontrole in reelekcije je seveda zastoj v razvoju političnih odnosov produciral; zaradi te togosti političnega sistema je zastal vsak poskus gospodarske reforme, katerih so se države lotevale v različnih, a dokaj logičnih ciklih. V tem sistemu je nujno prihajalo tudi do uzurpacije oblasti določenega ozkega kroga ljudi, ki se je tudi kadrovsko ustrezno reproduciral in zaradi številnih vgrajenih filtrov ni dopustil dotoka sveže krvi. Inercija sistema je s tem postala velikanska in njegovo delovanje je bilo v času nujne »delitve« političnega »dela« nemogoča. In ker

se je tudi politični sistem konstituiral – kot rečeno – kot antiekonomskega sistema, je bila blokada popolna; v nedogled ni mogla trajati.

Podrla pa se je tudi ideološka konstrukcija sistema. Ta je temeljila na teoloških premisah mesijanstva, odrešeništva, ki naj bi ga sistem prinesel ljudem, vernim svojemu stvarniku. Dokler je komunizem zgolj rušil »predhodni« sistem, je teološko-ideološka kupola še zdržala; v trenutku, ko ni bilo dovolj več nihilistično negirati predhodni sistem, ampak zgraditi nekaj novega – kar zaradi prej navedenih pogojev, ki niso bili izpolnjeni, seveda ni bilo mogoče – je kupola počila. S tem je sistem postal prepusten za »drugačne« ideje in njegov konec se je nezadržno bližal. H koncu je šel tako tudi ideološko-politični konstrukt graditve nove družbe in novega človeka (inženiring duš), ki ga bo mogoče v nedogled gnesti po mili volji.

3. Socializem komunističnega tipa se podira zgolj v Vzhodni Evropi. Namreč, ta sistem je »prišel« v določene države na dva načina: bodisi z »izvirno revolucijo« (SZ, Jugoslavija in Albanija v Evropi ter denimo Kuba in Vietnam drugje v svetu), bodisi na bajonetih sovjetske Rdeče armade (vsa Srednja Evropa in tudi Severna Koreja). Analiza torej pokaže, da so v lanskem letu padli komunistični režimi v vseh državah, kamor so režim »prinesli« sovjetski vojaki in da se upirajo edinole še tiste države, kjer so se za komunizem sami »borili«. Poleg tega prinesenega ali izvirnega komunizma pa je argument, zaradi katerega lahko rečemo, da je sistem padel ravno tam in ne nekje drugje, »kulturni kontekst« posameznih držav z demokratičnimi političnimi ali gospodarskimi tradicijami vred. S tem lahko pojasnimo ne samo dejstvo, da je komunizem najprej padel ravno na Poljskem, Madžarskem, v ČSR in NDR, ampak tudi to, da se je v naštetih državah komunizem najpogosteje tresel! Omenjeno tezo največkrat izpostavlja znani poljski sociolog Jerzy Wiatr, ki s tem pojasnjuje, zakaj se socializem na Poljskem, v ČSSR in na Madžarskem v bistvu nikoli ni prav zares »prijel«, zakaj so se mu tolikokrat tresla tla pod nogami in zakaj je tu najprej padel. Kulturni kontekst namreč po njegovem vključuje vse demokratične politične in gospodarske tradicije, kot tudi posebno kulturno izročilo, v katerega dekadentni sistem komunizma nikoli ni sodil.

Poleg omenjenih držav z izvirno in vsiljeno (gre za prevlado komunističnih partij, ki so bile po koncu druge svetovne vojne praktično brez članstva, a so kasneje s pomočjo prisotnosti sovjetskih vojakov in neverjetnih volilnih in ustavnih prevar prišle na oblast, ki je bila na ta način globoko nelegitimna) revolucijo obstaja še tretja vrsta evropskih socialističnih držav, in sicer tistih z vsiljeno revolucijo, a sredi balkanskega (z vsem, kar ta beseda pomeni) kulturnega okolja, na katerega pa se je socializem, tako strukturiran, kot je bil, prav »lepo« prijel. Zaradi te eksplozivne zmesi je bil tudi obračun s komunizmom v tem delu Evrope najtežji in, kot se je pokazalo, tudi najbolj krvav.

Pri tem se nenehno zastavlja vprašanje, kdaj bodo padli tudi komunistični režimi v državah z izvirno revolucijo . . .

4. V vseh državah, kjer so komunizem že zrušili, so dogodki potekali skoraj na identičen način. Pri tem smo tisti, ki smo te dogodke neposredno opisovali, najpogosteje uporabljali izraz rušenje domin, saj je bila logika oziroma zakonitost tega rušenja neverjetna. Praviloma so dogodki potekali v tem vrstnem redu: najprej so zaradi silnega pritiska množic odstavili ostarele voditelje partij, ki so praviloma nameravali (ali pa so že) nasilno obračunati z demonstranti; novi šef partije – tudi član visokega partijskega establishmenta – je ponudil dialog z demonstranti oziroma opozicijo in izvedel prve radikalne kadrovske spremembe v partijskih in držav-

nih vrhovih, pri čemer so morali dolžnosti zapuščati predvsem tisti, ki so bili najdlje v vodstvu ali pa so bili najbolj kompromitirani (odgovorni za pretepanje demonstrantov...); sledile so vnovične množične demonstracije, na katerih so zahtevali konkretno delitev oblasti; nato pridejo na vrsto novi odstopi v partijskih vrstah, okrogle mize med partijo in oblastjo ter posledično do delitev položajev v vladi ali do volitev predsednika države – na površje pridejo ljudje, ki jih je partija v preteklosti odrinila v stran (Iliescu) ali pa jih je zapirala (Mazowiecki, Havel); dogodki so se običajno končali z obljubami o skorajšnjih svobodnih volitvah, ki bodo na sporedu letos, ko se bo konstituirala nova oblast, kar je po svoje celo težje kot rušenje stare oblasti.

Pri teh dogodkih je prihajalo seveda do časovnih razlik, tako da je že postala znana tista krilatica, da so na Poljskem za zrušenje režima potrebovali deset let, na Madžarskem deset mesecev, v NDR deset tednov, v ČSSR deset dni, v Romuniji pa deset ur. Ravno dogodki v Romuniji pa ne sodijo v zgoraj omenjeni primer logike podirajočih se domin. V pravem Kaligulinem carstvu nekdanje rimske Dakije je namreč padla Bastilja socialističnega Vzhoda; v Bukarešti je prišlo do revolucije. Ta ima vse značilnosti državnega udara proti osebni (družinski) diktaturi latinskoameriškega tipa Anastasija Somoze ali Papa Doc Duvallierja. Dokaz za to je že dejstvo, da je bila ljudska vstaja (podobna madžarski 1956; razlikujeta se le v toliko, da pred 33 leti ogrskim potomcem niso pomagali tanki, kar je bilo odločilnega pomena) končana tisti hip, ko je s strehe predsedniške palače helikopter v neznano popeljal osovraženega diktatorja; komunistična partija je namreč izginila s političnega prizorišča, kar je dokaz več o diktaturi, ki jo je podpirala tajna policija in delno tudi vojska. Torej, ni prišlo do zamenjave na vrhu partije in posledično do delitve oblasti z opozicijo, ker tako partije kot opozicije ni bilo. V toliko romunski dogodki ne sodijo v zgoraj omenjeni okvir.

5. Položaj v državah, kjer je komunizma konec, postaja »normalen«, saj oblast v roke prevzemajo tisti, ki jo imajo tudi v normalnih državah: v roke vlade in opozicije.

Pri tem ne gre le za ekstremni primer, kot je denimo romunski, kjer je komunistična partija dobesedno izginila s političnega prizorišča. V vseh državah, kjer je komunizem padel, namreč komunistična partija počasi prehaja v ozadje, na obrobje družbenih dogajanj, odkoder je po vojni s pomočjo prisotnosti slavne Krasnaje armije in z uporabo neverjetnih, danes celo nedojmljivih trikov prišla na oblast; v toliko gre pri najnovejših dogodkih v Vzhodni Evropi tudi za ciklično popravljajenje zgodovine. V ČSSR (poleg Romunije najbolj ekstremni primer) se je partija med dogodki v lanskem novembru umaknila povsem v ozadje; nekateri so govorili, da v partijski palači sploh ne vedo, kaj se v državi pravzaprav dogaja. Zato je generalni sekretar partije (velja tudi za vse druge države), donedavna prvi mož v državi, izginil s političnega prizorišča in je postal povsem nepomemben uradnik v strukturi oblasti; mnogi ga sploh poznali niso. Tudi ta umik partije in njenega generalnega sekretarja v ozadje je svojevrsten dokaz legitimnosti partije »na oblasti« in njene moči. Generalni sekretarji vzhodnoevropskih komunističnih partij so danes kvečjemu tretji možje v državah, v katerih so 35 let neomejeno vladali.

Oblast so praviloma predali tisti trenutek, ko je bilo treba z opozicijo stopiti v dialog. Ta umik bi bilo mogoče tolmačiti tudi s tem, da partija, ki se po vojni ni z nikomer pogajala, za pogovore sploh ni bila sposobna. Zato so na okroglo mizo z opozicijo prihajali predvsem predsedniki vlad, praviloma komunisti. ČSSR in NDR sta tu klasična primera: po teh pogovorih z opozicijo sta Modrow in Adamec tudi sestavila novi vladi, pri čemer je nova češkoslovaška vlada še bolj opozicijska

kot poljska, dasiravno nimajo premiera iz vrst opozicije. Toda pri vsej stvari je bistven omenjeni umik partije v ozadje ter prenos oblasti na vlado, ki nastane kot plod pogajanj med opozicijo in ostanki partije. Seveda so te kompromisne vlade le začasne, do svobodnih volitev v prvi polovici letošnjega leta, toda že s temi kompromisi je bil narejen bistveni premik stran od monopola partije h koalicijskim sporazumom med oblastjo – ki jo vendarle predstavlja predsednik vlade, ne glede na to, ali je komunist ali ne – in opozicijo, kot smo vajeni v parlamentarnih demokracijah zahodnega tipa. Ta začasni prehod je pomemben zato, ker bo takšen način dogovarjanja najbrž nujen tudi po volitvah, saj v večini držav Vzhodne Evrope ni tako močne, organizirane in ugledne opozicije kot je poljska Solidarnost, ki bo verjetno po volitvah čez štiri leta sposobna sama prevzeti oblast v svoje roke.

6. Značilnost tokratnih sprememb – kar jih še posebej ločuje od prejšnjih – je primarnost političnih in sekundarnost (oziroma kar odrinjenost v stran) gospodarskih sprememb, torej ravno narobe kot pri vseh prejšnjih poskusih reformiranja komunizma oziroma vzhodnoevropskega socializma.

Doslej je namreč cikličnost reform v Vzhodni Evropi potekala po skoraj natančno začrtanem scenariju: zaradi ekonomske neuspešnosti sistema je politična oblast poskušala z gospodarskimi reformami doseči vnovičen politični konsenz v državi, kar pa se nikoli ni izšlo, saj so se gospodarske reforme vedno ustavile ob politični nespremenljivosti sistema. Ta cikel neuspešnosti gospodarskih reform pa je sedaj radikalno obrnjen: zaradi ekonomskih težav je prišlo do poskusa gospodarskih reform, ki pa so obstale ob velikih političnih spremembah, ki sedaj silijo v ospredje, tako da ekonomski ukrepi zaostajajo. Gospodarskih reform se trenutno (če izvezamo nekatere parcialne vladne ukrepe) nihče ne loteva, čeprav so načeloma lažje izvedljive kot politične, kar dokazuje že kitajski primer. Verjetno je vzrok, da se nihče resno (po Markovičevu) ne prime gospodarstva, v veliki praktični (poleg sistemske neekonomskosti) zaveznanosti teh gospodarstev. Države Vzhoda so namreč sedaj šele tam, kjer je bila Jugoslavija na začetku prejšnjega desetletja, ko je prišlo do njenega plačilnega oziroma dolžniškega zloma (pri tem lahko že sama odkritja o obsegu zunanjih dolgov štejejo za začetek zlomov) in do odločitve o plačevanju dolgov s pomočjo čedalje hitrejšega tiskanja denarja. Zato lahko rečemo, da bodo morale vse te države skoraj po isti poti, po kateri je šla Jugoslavija, le da bo verjetno mučenje krajše, že vsaj zaradi pomoči Zahoda, ki v času ekspanzije tamkajšnjega gospodarstva išče nove trge za še hitrejši razvoj.

Sklep: Čeprav bo za dokončno konstituiranje oblasti v državah Vzhodne Evrope odločilnih naslednjih šest mesecev (politična trdnost pa delno zagotavlja tudi ugodne pogoje za gospodarski razvoj), pa se je bistveno že zgodilo. Konstitucija legalne oblasti je morda težja kot rušenje stare oblasti, toda eno brez drugega ne gre, pri čemer je usoden ravno prvi prelom, z vsem, kar ta prelom prinese. In do zloma nelegitimne in zgodovinsko vprašljive komunistične oblasti v Vzhodni Evropi je že prišlo, ta proces pa je ireverzibilen. Zgodovine je konec, bi dejal znani japonski gospodarstvenik. Ta konec pa pomeni somrak komunizma (ali če hočete vzhodnoevropskega socializma) in somrak tistih revolucionarnih idej, ki so stari celini prinesle neprimerno več škode kot koristi.